

EŞLER ARASI ÇATIŞMA VE BOŞANMANIN ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ I: DAVRANIŞ VE UYUM PROBLEMLERİ*

Dilek Şirvanlı**

ÖZET

Amaç: Bu araştırmanın amacı, eşler arası çatışma ve boşanmanın çocukların davranış ve uyum problemleri üzerindeki yaş ve cinsiyete bağlı etkilerini bir Türk örnekleminde belirlemektir. **Yöntem:** Dört farklı yaş grubundan (5-10-13-16 yaş) 196'sı erkek, 225'i kız toplam 421 denekli bir örneklem üzerinde çalışma yapılmıştır. Araştırmada çocukların uyum problemleri çeşitli kendini bildirim ölçekleri ile belirlenmiştir. **Bulgular:** sonuçlara göre, çatışmalı ve boşanmış anne-babaların çocuklarının psikolojik problem düzeylerinin, çatışmasızlara oranla daha yüksek olduğu ve anne-baba arasındaki evlilik uyumunun azalmasıyla çocuklardaki uyum problemlerinin arttığı bulunmuştur. **Tartışma:** Bulguların ilgili literatürü büyük ölçüde desteklediği görülmüş, kültüre özgü farklılıklar üzerinde durulmuş ve olası doğurguları tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Eşler arası çatışma, boşanma, çocuklardaki davranış ve uyum problemleri

SUMMARY: THE EFFECTS OF MARITAL CONFLICT AND DIVORCE ON CHILDREN I: BEHAVIOR AND ADJUSTMENT PROBLEMS

Objective: The purpose of this study was to investigate the effects of marital conflict and divorce on behavior adjustment problems of children at different age and sex in Turkish sample. **Method:** A sample of 421 subject (196 boys, 225 girls) was selected from four different age groups (5-10-13-16 years old). Behavior and adjustment problems of children were measured by self report scales. **Result:** The results showed that the children of conflicted and divorced parents had more psychological problems and there was significant negative correlation between the level of marital adjustment scores of parents and the psychological problem scores of their children. **Conclusion:** Results support the relevant findings in the literature. Cultural differences were also discussed.

Key words: marital conflict, divorce, behavior and adjustment problems of children.

GİRİŞ

Eşler arasında yaşanan çatışma ve boşanmanın gerek çiftler üzerinde gerekse çocukları üzerinde toplumsal, ekonomik ve psikolojik sonuçları olan olgular olarak incelenmesi, son yıllarda giderek artan bir önem kazanmıştır. Özellikle de, yaşanan çatışma süreci içinde ve boşanma süreci sonrasında, çocuklarda ortaya çıkması olası psikososyal davranış problemlerinin incelenmesi psikolojinin yoğun ilgisini çekmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, son yıllarda yapılan istatistikler, boşanma oranında önemli bir artış olduğunu göstermektedir (Glick 1989). 1970'lerin ortalarında yapılan araştırmalar, batılı ülkelerde her iki evlilikten birinin bo-

şanma ile sonlandığını belirtirken (Weed 1986); bu tırmanın günümüzde de devam ettiği görülmektedir. Boşanma istatistikleri, ülkemizde boşanma oranlarının günümüzde binde 0.47 düzeylerinde olduğunu göstermekteyse de sorun Batılı ülkelerdeki kadar değildir. Ancak son yıllarda giderek bir yükselme göstermektedir (1987'de binde 0.35 olan bu oran, 1996'da binde 0.47'ye yükselmiştir. DİE 1997). Tüm bu oranlara dayalı olarak, boşanmanın, çocuklar üzerinde ne gibi etkiler yaratabileceği, son yıllardaki araştırmalarda derinlemesine incelenmeye başlanmıştır. Literatürde, boşanmanın, çocukların yaşamında yarattığı olumsuz etkileri açıklamaya yönelik birçok görüş dile getirilmiştir (McLanahan 1985, McLanahan ve Booth 1989). Bu açıklamalar genel olarak üç başlıkta toplanabilmektedir (Amato ve Keith 1991): (1) Anne ya da Baba Yoksunluğu Bakış Açısı: İki ebeveyn yerine tek

* Bu makale, yazarın H.Ü. Psikoloji Bölümünde yaptığı doktora tez çalışmasına (Şirvanlı- Özen 1998) dayanmaktadır.

** Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Ankara.

ebeveynle yaşayan çocukların sosyalleşmelerinde eksiklik olacağı düşüncesi. (2) Ekonomik Zorluklar Bakış Açısı: Boşanmanın, annenin aile reisi olduğu ailelerde, çocuğun bakım ve sağlığını olumsuz şekilde etkileyecek şekilde ekonomik zorluklara neden olduğu görüşü. (3) Aile İçi Çatışma Bakış Açısı: Boşanma öncesi, boşanma sürecinde ve sonrasında anne-baba arasında çatışma yaşanmasının, hoş olmayan bir ev ortamı oluşmasına neden olduğu ve bunun da çocukların-stres, mutsuzluk ve güvensizlik yaşamalarına yol açtığı görüşü (Maccoby & Martin 1983; aktaran Amato 1993).

Eşler arasında yaşanan çatışma, ebeveyn rollerini üç yönden etkileyebilmektedir. Birincisi, çatışma, çocuklar üzerinde sağlanan disiplinin etkisinin ve tutarlılığının azalmasına; bu da, çocuklardaki antisosyal davranışların artmasına ve davranışlarının kontrolünün azalmasına neden olabilmektedir. İkincisi, çatışma, anne-babaların kendilerini çocuklarından uzaklaştırmalarına veya onları reddetmelerine neden olabilmekte ve buna bir tepki olarak da çocuklar uyum problemleri gösterebilmektedir. Üçüncüsü, çatışma, anne-babaların çocuk üzerinde psikolojik ve duygusal kontrol kullanmalarını artırabilmekte; bu da, çocukta, kaygı ya da depresyon gibi içe yönelim türü problem davranış belirtilerinin görülmesine neden olabilmektedir (Fauber ve ark. 1990).

Literatürde, eşler arası çatışma sonucu, çocukların etkilendikleri en temel alanlardan biri olarak, davranış ve uyum problemleri gösterilmektedir. Davranış ve uyum problemleriyle ilgilenen araştırmacılar, aile içindeki hangi faktörlerin, bu problemlerin gelişmesine neden olduğunu araştırmışlar ve sonuçta, gerek boşanmış gerekse evli anne-babalar arasında yaşanan çatışmanın, çocuğun, ergenin ve genç yetişkinin davranış ve uyum problemleri göstermesindeki temel faktörlerden biri olduğunu bulmuşlardır (Harold ve Conger 1997, Harold ve ark. 1997, Smith ve ark. 1997).

Eşler arası çatışmada olduğu gibi, literatürde boşanma sonucu da çocukların etkilendikleri en temel alanlardan biri olarak, davranış ve uyum problemleri gösterilmektedir. Konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalarda, evli anne-babaların

çocuklarına oranla, boşanmış anne-babaların çocuklarında uyum problemlerinin daha fazla görüldüğü belirtilmektedir (Neher ve Short 1998). Araştırmacılar, boşanmış anne-babaların çocuklarının, evli anne-babaların çocuklarına oranla daha fazla sosyal, akademik ve kişisel uyum problemleri yaşadıklarını; boşanma sonrası dönemin, çocukların büyük bir çoğunluğu için stresli bir dönem olduğunu ve boşanmanın çocuklar üzerinde yarattığı etkilerin, genelde kız ve erkek çocukları açısından farklılık gösterdiğini; dışa yönelim türü problem davranış belirtilerinin erkeklerde ve boşanma sonrası daha çok görülürken, içe yönelim türü problem davranış belirtilerinin kızlarda ve hem boşanma öncesi hem de boşanma sonrası görüldüğünde belirtmektedir (Demo ve Acock 1988).

Öte yandan, literatüre bakıldığında, çocukların, eşler arası çatışma ve boşanma sonucu bu tür problemleri yaşama konusunda eşit oranda riske sahip olmadıkları, bununla bir takım değişkenlerin ortak etkiler gösterdiği ve farklı sonuçlara yol açtığı görülmektedir. Bunlardan biri, çocuğun cinsiyetidir. Konuyla ilgili olarak literatürde iki farklı grup bulgunun yer aldığı görülmektedir. Bir grup araştırma bulgusu, erkek çocukların kızlara oranla anne-baba çatışması ve boşanmadan daha olumsuz bir şekilde etkilendiğini belirtirken (Thomas ve ark. 1996, Harold ve Conger 1997); diğer bir grup araştırma bulgusu ise, özellikle boşanmaya verilen tepkide cinsiyet farklılığının kesin bir şekilde var olduğunu söylenmesinin yanlış olduğunu, problemin türü, boşanmanın üzerinden geçen süre, yaş gibi değişkenlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret etmektedir (Spigelman ve ark. 1991, Doherty ve Needle 1991). Yukarıda belirtilen bulguların aksine, literatürde sınırlı sayıdaki bazı araştırma bulguları ise, boşanmanın çocuklar üzerinde yaratabileceği olumsuz etkiler açısından, herhangi bir cinsiyet farklılığının bulunmadığını belirtmektedir (Weiner ve ark. 1995).

Boşanma ile ortak etki gösteren diğer bir değişken de çocuğun yaşıdır. Literatürdeki konuyla ilgili çalışmalarda çelişkili bulgular yer almaktadır. Bir grup araştırma bulgusu, okul-öncesi dönemdeki anne-babası boşanmış çocukların, okul çağında bu deneyimi yaşayan çocuklara

oranla bu olaydan daha olumsuz bir şekilde etkilendiklerini belirtmekte (Wadsby ve Svedin 1993, Pagani ve ark. 1997) ve bunun nedeni olarak da, çocukların yaşları büyüdükçe kendilerini anne-babalarından daha bağımsız hissetmelerini göstermektedir. Diğer bir grup araştırma bulgusu ise, tam tersine okul çağında ebeveynlerinde boşanma deneyimi yaşamış olan çocukların daha olumsuz bir şekilde etkilendiklerini (Grant ve ark. 1993); ileri yaştaki çocukların, boşanma öncesi görülen anne-baba çatışmasına daha uzun süre maruz kalmalarını neden olarak göstermektedir.

Yukarıda özetlenen araştırmalar, eşler arası çatışma ve boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerini genelde batı ülkeleri açısından göstermişlerdir. Oysa, Türkiye gibi boşanma oranının henüz diğer ülkeler düzeyine ulaşmadığı; ayrıca, yapı açısından hem geleneksel hem de batıya yönelik bir toplumda, eşler arası çatışma ve boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerinin nasıl olduğunun incelenmesi, böyle bir konuda kültürel farklılıkların da incelenmesi açısından önemlidir. Ülkemizde bu konunun incelendiği kapsamlı bir araştırma bulgusuna rastlanmamıştır.

Öte yandan, literatürde, boşanmanın çocuklar üzerinde yarattığı uyum problemlerinin yaşa bağlı olarak değişiminde çelişkili bulgular yer alırken; eşler arası çatışmanın, çocuğun yaşına bağlı olarak bir farklılık yaratıp yaratmadığı konusunda herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Dolayısıyla uyumlu bir aile ortamında yetişen çocuklar ile anne-baba çatışmasının çok fazla yaşandığı ailelerde yetişen çocuklar ve boşanmış ailelerden gelen çocukların gösterdikleri davranış ve uyum problemleri üzerinde, gelişimsel bir karşılaştırma yapılmasının alana önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmüştür.

Bu noktadan hareketle, bu araştırmanın amacı, evli ve çatışmasız, evli ve çatışmalı ve de boşanmış anne-babaların çocuklarının gösterdikleri davranış ve uyum problemlerinde bir farklılık olup olmadığını Türk örneğinde belirlemek; aynı zamanda, bu problemlerin gelişimsel olarak çocuğun yaşı ve cinsiyetine göre değişip değişmediğini irdelemektir.

YÖNTEM

Araştırmanın evrenini, Ankara'nın Çankaya ilçesi Merkez yuva (anaokulu), ilkokul, ortaokul ve liselerinde okuyan öğrenciler oluşturmuştur. Araştırmanın yapılacağı okullar seçkisiz olarak belirlendikten sonra, yuvaya (5 yaş), ilkokul 4. sınıfa (10 yaş), ortaokul 2. sınıfa (13 yaş) ve lise 2. sınıfa (16 yaş) devam eden çocuklar arasında anne ve babaları uygun ölçütlere sahip olanlardan seçkisiz olarak belirlenen bir örneklem (N=421) üzerinde uygulama gerçekleştirilmiştir. Söz konusu uygunluk ölçütleri; anne ve babanın en az lise mezunu ve her ikisinin de çalışıyor olmasıdır. Boşanmış anneler için uygunluk ölçütleri ise; birlikte yaşanan annenin, çalışan, boşanmasının üzerinden en az 1 yıl geçmiş, halen yalnız yaşayan ve en az lise mezunu olmasıdır.

Araştırmada (1) evli erkek ve kadınların evlilik ilişkisindeki uyumunu belirlemek amacıyla, Locke ve Wallace (1959) tarafından geliştirilen ve Tutarel-Kışlak (1995) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan "Evlilikte Uyum Ölçeği (EUÖ)", (2) 4-18 yaş arası çocuk ve gençlerin yeterlik alanları ve sorun davranışlarını anne ve babalardan elde edilen bilgiler doğrultusunda belirlemek amacıyla Achenbach (1991) tarafından geliştirilen ve Erol ve arkadaşları (1995) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan "Çocuk ve Gençler İçin Davranış Değerlendirme Ölçeği (ÇDDÖ)"nin, 'Ebeveyn Formu'; (3) deneklerin depresyon düzeylerini belirlemek amacıyla Kovacs (1985) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlanması Öy (1991) tarafından yapılan "Çocuklar İçin Depresyon Ölçeği (ÇDÖ)", (4) 10 yaş çocuklarının sürekli kaygı düzeylerini belirlemek amacıyla Spielberg (1973) tarafından geliştirilen ve Özusta (1993) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan "Çocuklar İçin Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri"nin, 'sürekli Kaygı Ölçeği', (5) 13 ve 16 yaş çocuklarının sürekli kaygı düzeylerini belirlemek amacıyla, Spielberg ve arkadaşları (1970) tarafından geliştirilen ve Öner & Le Compte (1983) tarafından uyarlaması yapılan "durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri"nin, 'Sürekli Kaygı Ölçeği' ile deneklerin demografik özelliklerini belirlemek amacıyla da "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır.

Araştırmanın 10, 13 ve 16 yaş grubuna ilişkin uygulamaları için, daha önceden belirlenen okul ve sınıflara tek tek gidilmiş; anne ve babası en az lise mezunu ve her ikisi de çalışıyor olan çocuklar bir sınıfa toplu olarak alınarak, uygulama 8-10'ar kişilik gruplar halinde gerçekleştirilmiştir. Uygulamada deneklere, araştırmada genel olarak çocukların uyum problemlerinin araştırıldığına yönelik bir yönerge verilmiş ve daha sonra Depresyon ve Sürekli Kaygı Ölçekleri bir arada deneklere dağıtılmıştır. Grup uygulamasının ardından her çocuğa, içinde 'Evlilikte Uyum Ölçeği', 'Çocuk ve Gençler İçin Davranış Değerlendirme Ölçeği' ve 'Kişisel Bilgi Formu' bulunan kapalı bir zarf verilerek, bunu annesine götürmesi, içindeki formları annesi yanıtladıktan sonra geri getirip sınıf öğretmenine teslim etmesi istenmiştir.

Araştırmada, 5 yaş grubu için seçilen deneklere, yaşlarının uygun olmamasından dolayı herhangi bir ölçek uygulaması yapılmamış, ancak bu gruptaki gelişimsel durumu da gözlemek amacıyla, annelerine diğer gruplar için izlenen işlemdeki gibi içinde 'Evlilikte Uyum Ölçeği', 'Çocuk ve Gençler İçin Davranış Değerlendirme Ölçeği' ve 'Kişisel Bilgi Formu' bulunan zarf gönderilmiştir. Öte yandan, boşanmış tek ebeveynli (anneleri ile yaşayan) çocukların annelerine yollanan zarfta her üç ölçekte yer almış, fakat içindeki yönergede boşanmış olan annelerden 'Evlilikte Uyum Ölçeği'ni doldurmamaları istenmiştir.

BULGULAR

Araştırmanın bağımsız değişkenlerinden birini oluşturan 'evlilik niteliği'ni belirlemede "Boşanmış" ebeveynlere ek olarak, evli ebeveynler arasındaki çatışma düzeyini belirlemek amacıyla, daha önce yöntem bölümünde de belirtildiği gibi "Evlilikte Uyum Ölçeği (EUÖ)" kullanılmış ve bu ölçeğe göre anne-babaların "çatışmalı" ve "çatışmasız" olarak ayrılmasıyla iki uç grup elde edilmeye çalışılmıştır. Bunun için, EUÖ puanları üzerinde yapılan analiz sonucunda, tüm grup için bulunan $\bar{X} = 36.86$ (ranj = 3 - 50), $S = 7.4$ puanları dikkate alınarak, denek kaybını en az düzeyde tutmak amacıyla ortalamanın 0.5 standart kayma altında ve üstünde değerlerle kesme

noktaları tayin edilmiştir. Böylece, ortalamanın 0.5 standart kayma üstü olan 40.6 puanına en yakın tüm değeri olan 41 puan üst kesim noktası olarak alınmış; 0.5 standart kayma altı olan 33.2 puan yerine de, 33 puan alt kesim noktası olarak belirlenmiştir. Bu işlem sonunda, EUÖ'nden 0 ile 33 arasında ($\bar{X} = 27.65$) puan alan 100 denek annesi (tüm örneklemin %28.4'ü), "çatışmalı" uç grubunu oluşturmuştur. Benzer şekilde, EUÖ'nden 41 ile 50 arasında ($\bar{X} = 44.19$) puan alan 118 denek annesi (tüm örneklemin % 33.5'i) "çatışmasız" uç grubunu oluşturmuştur.

Araştırmanın amacı, evli-çatışmasız, evli-çatışmalı ve boşanmış anne-babaların çocuklarının gösterdikleri davranış ve uyum problemlerinde bir farklılık olup olmadığını ve bunun yaş ve cinsiyete göre değişip değişmediğini belirlemek olduğundan, bu doğrultuda bir karşılaştırma yapılmıştır.

Çocuklardaki davranış ve uyum problemlerine ilişkin bilgileri toplamada kullanılan ve anneler tarafından doldurulan ÇDDÖ'den elde edilen Toplam Problem puanlarının, evlilik niteliği, cinsiyet ve yaş gruplarına göre ortalama ve standart kayma değerleri Tablo 1'de, bu verilere uygulanan Varyans Analizi sonuçları ise Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2'den izlenebileceği gibi, ÇDDÖ'nin Toplam Problem puanları üzerinde Evlilik Niteliği temel etkisi anlamlı bulunmuştur. Anlamlı bulunan bu temel etkiyi oluşturan ortalama değerler Tukey Çoklu Karşılaştırma Testi ile karşılaştırılmış ve sonuçta, çatışmalı ve boşanmış anne-babaların çocuklarının toplam problem düzeylerinin, çatışmasız anne-babaların çocuklarına oranla daha yüksek olduğu görülmüştür.

Yine Tablo 2'den görülebileceği gibi, Toplam Problem puanları için hesaplanan diğer temel ve ortak etkilerin hiç biri anlamlı sonuç vermemiştir. Bunun olası nedeni olarak, araştırmada özellikle boşanmış gruptaki denek sayısının ($n = 69$; tüm grubun %24'ü) bu tür etkileri ortaya çıkartabilmek için yeterli olamayacağı ihtimali düşünülerek, analiz hücrelerine düşen denek sayılarını gerekli sınırların altına düşürmemek amacıyla, biri evlilik niteliği ile cinsiyet ve diğeri evlilik niteliği ile yaş grupları değişkenleri

Tablo 1: Eşler arası evlilik niteliği, cinsiyet ve yaş grupları değişkenlerine göre ÇDDÖ toplam problem puanları üzerindeki ortalama ve standart kayma değerleri.

EŞLER ARASI EVLİLİK NİTELİĞİ	CİNSİYET	YAŞ GRUPLARI					
		5 YAŞ	10 YAŞ	13 YAŞ	16 YAŞ		
ÇATIŞMASIZ $\bar{X}$ = 20.36 S = 13.14 n = 118	ERKEK	$\bar{X}$ = 19.13 S = 12.43 n = 64	5 YAŞ $\bar{X}$ = 24.18 S = 13.10 n = 17	10 YAŞ $\bar{X}$ = 17.84 S = 9.49 n = 19	13 YAŞ $\bar{X}$ = 26.22 S = 13.65 n = 9	16 YAŞ $\bar{X}$ = 12.53 S = 10.88 n = 19	
	KIZ	$\bar{X}$ = 21.83 S = 13.92 n = 54	5 YAŞ $\bar{X}$ = 21.36 S = 14.05 n = 11	10 YAŞ $\bar{X}$ = 23.29 S = 15.60 n = 21	13 YAŞ $\bar{X}$ = 22.75 S = 13.82 n = 12	16 YAŞ $\bar{X}$ = 18.20 S = 11.22 n = 10	
	ÇATIŞMALI $\bar{X}$ = 29.59 S = 15.86 n = 100	ERKEK	$\bar{X}$ = 28.64 S = 13.74 n = 44	5 YAŞ $\bar{X}$ = 26.07 S = 13.26 n = 14	10 YAŞ $\bar{X}$ = 30.08 S = 15.35 n = 13	13 YAŞ $\bar{X}$ = 29.29 S = 10.92 n = 14	16 YAŞ $\bar{X}$ = 31.33 S = 25.58 n = 3
		KIZ	$\bar{X}$ = 30.34 S = 17.43 n = 56	5 YAŞ $\bar{X}$ = 37.54 S = 20.24 n = 13	10 YAŞ $\bar{X}$ = 33.10 S = 23.48 n = 10	13 YAŞ $\bar{X}$ = 27.40 S = 14.75 n = 15	16 YAŞ $\bar{X}$ = 26.06 S = 12.29 n = 18
BOŞANMIŞ $\bar{X}$ = 31.36 S = 19.20 n = 69		ERKEK	$\bar{X}$ = 36.69 S = 18.05 n = 26	5 YAŞ $\bar{X}$ = 33.43 S = 16.76 n = 7	10 YAŞ $\bar{X}$ = 36.00 S = 10.77 n = 5	13 YAŞ $\bar{X}$ = 35.29 S = 16.78 n = 7	16 YAŞ $\bar{X}$ = 41.86 S = 25.92 n = 7
		KIZ	$\bar{X}$ = 28.14 S = 19.36 n = 43	5 YAŞ $\bar{X}$ = 32.13 S = 19.16 n = 8	10 YAŞ $\bar{X}$ = 28.55 S = 18.78 n = 11	13 YAŞ $\bar{X}$ = 28.24 S = 22.82 n = 17	16 YAŞ $\bar{X}$ = 22.71 S = 12.71 n = 7
	GENEL $\bar{X}$ = 26.22 S = 16.43 n = 287	ERKEK	$\bar{X}$ = 25.66 S = 15.58 n = 134	5 YAŞ $\bar{X}$ = 28.43 S = 16.36 n = 70	10 YAŞ $\bar{X}$ = 25.87 S = 16.40 n = 79	13 YAŞ $\bar{X}$ = 27.80 S = 16.12 n = 74	16 YAŞ $\bar{X}$ = 22.42 S = 16.57 n = 64
		KIZ	$\bar{X}$ = 26.72 S = 17.17 n = 153				

Tablo 2: Eşler arası evlilik niteliği, cinsiyet ve yaş grupları değişkenlerine göre ÇDDÖ toplam problem puanları üzerindeki etkilerine ilişkin ANOVA sonuçları

Değişim Kaynağı	Karalar Toplamı	s.d.	Ortalama Kare	F
A	6535.43	2	3267.72	13.26*
B	0.14	1	0.14	0.001
C	1082.35	3	360.78	1.46
AXB	1265.48	2	632.74	2.57
AXC	811.72	6	135.29	0.55
BXC	515.47	3	171.82	0.70
AXBXC	1436.07	6	239.34	0.97
HATA	64798.11	263	246.38	
TOPLAM	77179.73	286	269.86	

*P<.01 A: Eşler arası evlilik niteliği B: Cinsiyet C: Yaş grupları

arasında olmak üzere iki farklı analiz daha yapılmıştır. Bu doğrultuda, deneklerin Toplam Problem puanlarına, evlilik niteliği ve cinsiyet değişkenlerine göre uygulanan Varyans Analizi sonuçları ise Tablo 3'de özetlenmiştir.

probleme sahip oldukları; ancak boşanmış anne-babaların kızlarında ortaya çıkan farkın anlamlılık düzeyine ulaşmadığı bulunmuştur.

Yukarıda belirtilen amaç doğrultusunda, evlilik niteliği ve yaş grupları değişkenlerine bağlı ola-

Tablo 3: Eşler arası evlilik niteliği, cinsiyet ve yaş grupları değişkenlerine göre ÇDDÖ toplam problem puanları üzerindeki etkilerine ilişkin ANOVA sonuçları

Değişim Kaynağı	Karaler Toplamı	s.d.	Ortalama Kare	F
A	6929.23	2	3464.96	14.17**
B	4.27	1	4.27	0.02
AXB	1467.26	2	733.63	3.001*
HATA	68701.94	281	244.49	
TOPLAM	77179.73	286	269.86	

** p<.01 * p<.05 A: Eşler arası evlilik niteliği B: Cinsiyet C: Yaş grupları

Tablo 3'den izlenebileceği gibi, bu analizde evlilik niteliği temel etkisinin anlamlı bulunmasına ek olarak, evlilik niteliği x cinsiyet ortak etkisi de anlamlı bulunmuş ve ortalamalar arasındaki farklardan hangilerinin anlamlı olduğunu belirlemek amacıyla Tukey testi uygulanmıştır. Sonuçta, çatışmasız anne-babaların her iki cinsiyetten çocuklarının, hem çatışmalı hem de boşanmışların çocuklarına oranla daha az toplam

rak, deneklerin Toplam Problem puanlarının nasıl değiştiğini belirlemek amacıyla elde edilen verilere uygulanan Varyans analizi sonucunda ise, ilk analizde olduğu gibi, yine sadece eşler arası evlilik niteliği temel etkisinin anlamlı sonuç verdiği (F= 13.38; p<.01; s.d. = 2 ve 286), diğer temel ve ortak etkilerde ise anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüş ve rapor edilmeye gerek görülmemiştir.

Tablo 4: 5 yaş grubu hariç tüm örnekleme depresyon ve kaygıyı ölçen kendini değerlendirme ölçek puanları ile ÇDDÖ alt ölçek ve toplam problem puanlarının Pearson Korelasyonları

ÇDDÖ ALT ÖLÇEKLERİ	DEPRESYON	KAYGI
Toplam Yeterlilik	-.264**	-.270**
İçe Yönelim	.277**	.322**
Sosyal İçe Çekilme	.257**	.242**
Somatik Yakınmalar	.145**	.189**
Anksiyete/Depresyon	.262.**	.323**
Dışa Yönelim	.192**	.095
Suçta Yönelik Davranış	.134**	.059
Saldırgan Davranış	.169**	.086
Sosyal Problemler	.228**	.195**
Düşünce Problemleri	.126**	.169**
Dikkat Problemleri	.285**	.186**
Cinsiyet Problemleri	-.022	.066
Toplam Problem	.269**	.232**

**p<.01 *P<.05

Yukarıda belirtilen bulgulara ek olarak, araştırmada çocukların depresyon ve kaygı ölçeklerine verdikleri tepkilere dayanan kendini değerlendirme ölçümleri ile annelerinin değerlendirmelerine dayanan uyum ölçümleri arasında (5 yaş grubu hariç) anlamlı bir ilişki ya da tutarlık olup olmadığına da bakılmış ve analiz sonuçları Tablo 4'de özetlenmiştir. .

Tablo 4'den de izlenebileceği gibi, çocukların depresyon düzeyleri, saldırgan davranışlar, anksiyete/depresyon, dikkat problemleri, suça yönelik davranışlar, dışa yönelim, içe yönelim, somatik yakınmalar, sosyal problemler, düşünce problemleri, sosyal içe çekilme ve toplam problem düzeyleriyle anlamlı pozitif; toplam yeterlik düzeyleriyle ise anlamlı negatif korelasyon göstermiştir. Ayrıca, çocukların kaygı düzeyleri de, anksiyete/depresyon, dikkat problemleri, içe yönelim, somatik yakınmalar, sosyal problemler, düşünce problemleri, sosyal içe çekilme ve toplam problem düzeyleriyle anlamlı pozitif; toplam yeterlik düzeyleriyle ise anlamlı negatif bir korelasyon göstermiştir.

Araştırmada, ayrıca çocukların davranış ve uyum problemlerini belirlemede kullanılan ÇDDÖ'den aldıkları puanlarla, annelerin kendi evliliklerinin niteliğini belirlemede kullanılan "Evlilikte Uyum Testinden (EUT)" elde edilen puanlar arasında bir ilişki olup olmadığını göstermek amacıyla bir analiz gerçekleştirilmiştir. EUT'den elde edilen puanlar ile çocukların depresyon puanları arasında - 196 ($p < .01$); kaygı puanları arasında - 143 ($p < .05$) ve toplam problem puanları arasında - 267 ($p < .01$) korelasyon bulunmuştur.

TARTIŞMA

Araştırmadan elde edilen bulgular, çatışmalı ve boşanmış anne-babaların çocuklarının toplam problem düzeylerinin, çatışmasız anne-babaların çocuklarına oranla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, ilgili araştırmaların bulgularını büyük oranda desteklenmektedir. Konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalarda, çatışmasız anne-babaların çocuklarına oranla, çatışmalı anne-babaların çocuklarında uyum problemlerinin daha fazla görüldüğü (Amato 1993),

ebeveynler arasındaki gerek fiziksel gerekse sözel saldırganlığın, çocuklar tarafından model alındığı ve bu tür ortamlarda yetişen çocukların fikir birliği olunmayan durumlarda nasıl davranılacağını dolaylı yoldan ve hoş olmayan bir şekilde öğrendikleri (Tschann ve ark. 1990) ve bu çocukların daha fazla duygusal ve davranış problemleri gösterdikleri (Weiner ve ark. 1995) belirtilmektedir. Benzer şekilde, evli anne-babaların çocuklarına oranla, boşanmış anne-babaların çocuklarında daha fazla uyum problemlerinin görüldüğü (Studer 1993), sözü edilen çocukların daha fazla düşmanlık, saldırganlık ve kaygı problemleri yaşadıkları (Bossong 1995), cinsel tutum ve davranışlarında sapmaların olduğu (Young ve ark. 1993), evlilik ve evliliğe ilişkin tutumlarının olumsuz bir şekilde etkilendiği (Jennings ve ark. 1991) ve cinsiyet rol gelişimlerinde sapmaların olduğu (Vess ve ark. 1983) belirtilmektedir. Anılan araştırmalarda, uyumlu bir ilişki içinde olan evli çiftlerin, çocuklarının uyumuna olumlu katkılarda buldukları; çiftler arasında yaşanan çatışma ve boşanmanın ise, çocukları olumsuz bir şekilde etkilediği genel olarak belirtilmektedir.

Öte yandan, konuyla ilgili olarak yapılan 12 yıllık bir boylamsal çalışma sonucunda, anne-baba çatışmasının çok fazla olduğu ailelerde yetişen çocukların, anne-babaları birlikte yaşamak yerine boşanmayı tercih ettiklerinde, bunların daha sağlıklı yetişkinler oldukları bildirilmektedir (Amato ve ark. 1995). Benzeri görüş ve bulgulara ülkemizde daha önce yapılan bazı çalışmalarda da rastlanmaktadır (Çakmaklı 1992b : akt, Arıkan 1996).

Ayrıca, kültürümüzde toplumsal ve dinsel değer yargılarına bağlı olarak boşanma oranları çok düşük düzeylerde olup, özellikle anne konumundaki kadınlarımızca en son çare olarak düşünülmektedir (Arıkan 1996). Nitekim Gökçe ve arkadaşları (1993) da araştırmalarının sonunda boşanmanın ancak "çok mutsuz olma" durumunda genel kabul gördüğünü bildirmişlerdir. Bu doğrultuda boşanma güçlüğünden dolayı ülkemizde evlilik çatışmasının giderek daha yoğun yaşanabileceği ve bunun da çocukların daha çok problem davranışlar göstermesine neden olabileceği beklenebilir. Bu araştırmada ise, evli ancak çatışmalı anne-babaların çocukları ile bo-

şanmış anne-babaların çocukları arasında, gösterdikleri davranış ve uyum problemleri açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu bulgu, ülkemizde boşanmanın, değer yarguları çerçevesinde getirdiği olumsuzlukların boşanmayla kavuşulması beklenen rahatlamanın yerini aldığı ve çocuklar üzerinde yeni olumsuzluklar yarattığı şeklinde yorumlanabilir. Toplumumuzda boşanma sonucu ortaya çıkan söz konusu olumsuzluklar, (a) özellikle annelerin boşanma sonrasında ekonomik problemlerle karşı karşı kalmaları; (b) çiftler dışında üçüncü şahısların evlilik ilişkisi ve boşanma kararına müdahalede bulunmaları ki, bu tür müdahaleler çoğu zaman eşler arasında çözümlenebilecek problemleri daha da karmaşık bir hale getirebilmekte ve bunların çözümünü zorlaştırabilmektedir ve (c) boşanma sonrası da eşler arasındaki olumsuz ilişkinin devam etmesi olabilir.

Bu araştırmadan elde edilen 'çatışmalı-boşanmış' farksızlığı, yabancı literatürdeki bulgularla ilk bakışta çelişkili görülebilir (Amato ve Keith 1991, Jennings ve ark. 1991). Ancak, kültür farklılığını esas alan açıklamalar geçerli olmasa bile, anılan araştırmalar ile bu araştırma arasında bazı yöntem farklılıkları olduğu dikkate alınmalıdır. Anılan araştırmalarda, gerek evli gerekse boşanmış evbeveynler arasındaki çatışma düzeylerine bakılmış; ayrıca bu araştırmaların bazılarında da, ebeveynler arasındaki çatışma düzeyi çocukların değerlendirmelerine bağlı olarak (Jennings ve ark. 1991) belirlenmiştir. Oysa bu araştırmada, ebeveynler arasındaki çatışma düzeyi annelerin değerlendirmeleri sonucu belirlenirken, boşanmış ebeveynler arasındaki olası çatışma düzeyine bakılmamıştır. Dolayısıyla araştırmalar arasındaki yöntem farklılıkları dikkate alındığında sonuçlar açısından bir çelişki-den söz edilemeyeceği görülmektedir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu ise, çatışmasız anne-babaların her iki cinsiyetten çocuklarının, hem çatışmalı hem de boşanmışların çocuklarına oranla daha az toplam probleme sahip oldukları yönündedir. Ancak boşanmış anne-babaların kızlarında ortaya çıkan farkın anlamlılık düzeyine ulaşmadığı görülmüştür. Literatürde genel olarak, boşanmış ve evli anne-babaların çocukları ile çatışmalı ve çatışmasız anne-babaların çocukları arasındaki farklılıklara ba-

kılmış; ancak, üç farklı evlilik niteliği ile birlikte cinsiyet değişkeninin de birarada değerlendirildiği herhangi bir araştırma bulgusuna rastlanmamıştır. Bu çerçevede, bu araştırmadan elde edilen, çatışmasız anne-babaların kız ve erkek çocuklarının toplam problem düzeylerinin, diğer gruplardan düşük olduğu yönündeki bulgu, Byrd (1982)'ın bulgularını destekler niteliktedir. Byrd (1982)'a göre, anne-baba arası çatışma ve boşanma gerek kız gerekse erkek çocukları olumsuz olarak etkilemektedir (Aktaran: Jennings ve ark. 1991).

Bunlara ek olarak bu araştırmada, boşanmış anne-babaların erkek çocuklarının toplam problem düzeylerinin, hem boşanmışların kız hem de çatışmalıların erkek çocuklarına oranla daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu bulgu, bu konuda yapılan araştırmaların bulgularını büyük oranda desteklemektedir. Konuyla ilgili olarak yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular, boşanmanın, erkek çocukların uyumunu olumsuz yönde daha fazla etkilediğini belirtmektedir (Jennings ve ark. 1991; Thomas ve ark. 1996).

Çatışmalı ve boşanmış anne-babaların çocuklarının daha çok davranış problemleri göstermeleri, aile içinde yaşanan huzursuzlukların genelde çocukların psikolojik uyumu üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Anne-baba arasında yaşanan çatışma ve boşanma her ne kadar sadece çiftleri ilgilendiren bir olay gibi görünse ve bu tür olaylar karşısında genelde çocukların etkilenmeleri engellenmeye çalışılsa da, bunda pek başarılı olunamadığı, çocukların ebeveynler arasında yaşanan bu olaylardan fazlasıyla etkilendikleri ortaya çıkmaktadır. Olaya cinsiyetler açısından bakıldığında da, araştırma bulgumuz, boşanmış anne-babaların erkek çocuklarının kızlara oranla daha fazla problem davranışlar gösterdiklerini ortaya koymaktadır ki, bu da boşanmaya bağlı olarak çocuklar üzerinde uygulanan disiplinde bir azalmanın ve model alınabilecek yeterli erkek figürün olmamasının, özellikle erkek çocuklarında daha olumsuz sonuçlara neden olduğu yorumunu (Emery & O'Leary 1984) düşündürmektedir.

Öte yandan, araştırmanın amacından da hatırlanabileceği gibi, bu araştırmada çocukların gösterdikleri davranış ve uyum problemlerinde, eş-

ler arası evlilik niteliği ile yaş grupları arasındaki ortak etkinin anlamlı olup olmadığına bakılmış, ancak bu yönden anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bunun olası bir nedeninin, bu araştırmada okul döneminin üç farklı yaş grubuyla temsil edilmesine rağmen, okul-öncesi dönemin sadece tek yaş grubuyla temsil edilmesi olabileceği akla gelmektedir.

Hatırlanacağı gibi bu araştırmada yukarıda belirtilen temel analiz bulgularına ek olarak iki analiz daha yapılmıştır. Bu analizlerden birinde, çocukların kendilerini değerlendirmeleri ile annelerin onları değerlendirmeleri arasındaki ilişkiye bakılmış ve sonuçta, çocukların depresyon düzeylerindeki artışın, onların saldırgan davranışlar, anksiyete/depresyon, dikkat problemleri, suça yönelik davranışlar, dışa yönelim, içe yönelim, somatik yakınmalar, sosyal problemler, düşünce problemleri, sosyal içe çekilme ve toplam problem düzeylerindeki artışla; toplam yeterlik düzeylerinde ise bir azalmayla paralellik gösterdiği bulunmuştur.

Ayrıca, çocukların kaygı düzeylerindeki artışın, onların anksiyete/depresyon, dikkat problemleri, içe yönelim, somatik yakınmalar, sosyal problemler, düşünce problemleri, sosyal içe çekilme ve toplam problem düzeylerindeki artışla; toplam yeterlik düzeylerinde ise bir azalmayla paralellik gösterdiği görülmektedir.

Literatürde tam olarak yukarıda belirtilen türden bir karşılaştırmaya rastlanmamıştır. Çocuklarda görülen problemlerle ilgili olarak ebeveyn - çocuk değerlendirmesi arasındaki ilişkiye odaklanan araştırmacılar, genelde aynı ölçeğin iki ayrı formunu (ebeveyn-çocuk) kullanmışlardır. Oysa bu araştırmada, ebeveynler ve çocuklar üzerinde farklı ölçekler kullanılmıştır. Dolayısıyla, literatürde benzer bir karşılaştırmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmada bu tür bir analizin yapılmasındaki amaç, daha önce bulgular bölümünde de belirtildiği gibi, davranış ve uyum problemleri açısından çocukların kendilerini değerlendirmeleri ile annelerin değerlendirmeleri arasında bir tutarlık olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Bu amaç çerçevesinde elde edilen bulgular, çocuklar ile annelerin değerlendirmeleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu sonuç, çalışmada ço-

cukların davranış ve uyum problemlerini annelerinin değerlendirdiği ÇDDÖ toplam puanları açısından incelememizin, annelerin olası bir yanlış değerlendirmelerinden etkilenmediğini düşündürmüştür. Ancak, çatışmasız, çatışmalı ve boşanmış annelerin yaptıkları derecelendirmelerin çocuklarının derecelendirilmeleriyle ilişkisi, annenin evlilik niteliği dikkate alınarak ayrı olarak da bir başka araştırma konusu olabilir.

Araştırmada yapılan diğer analizde ise, evlilikteki uyum ile çocukların gösterdikleri davranış ve uyum problemleri arasındaki ilişkiye bakılmış ve sonuçta ebeveynler arasındaki evlilik uyumu azaldıkça, gerek kendini değerlendirme ölçümleri gerekse annelerin değerlendirmeleri ile belirlenen çocuklardaki davranış ve uyum problemlerinin arttığı görülmüştür. Bu konuyla ilgili olarak yapılan diğer araştırmaların bulguları da, bu bulguyu destekler niteliktedir. Yapılan araştırmalar, anne-baba arasında yaşanan çatışmanın, çocuklar üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin daha kalıcı olduğunu belirtmektedir (Enos & Handal 1986, Shaw & Emery 1986). Bir çok anne-baba, evliliklerinde uyumsuzluk yaşadıkları halde, boşanma olayından kaçınmakta ki, bu tür ailelerde yaşayan çocuklar, çok daha ciddi problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar (Hetherington ve ark. 1978).

SONUÇ:

Bu araştırmada, çatışmalı ve boşanmış anne-babaların çocuklarının toplam problem düzeylerinin, çatışmasızlara oranla daha yüksek olduğu; çatışmasız anne-babaların kız ve erkek çocuklarının, hem çatışmalıların kız-erkek çocuklarına hem de boşanmışların erkek çocuklarına oranla anlamlı olarak daha az toplam probleme sahip oldukları; boşanmış ailelerin kızlarında ortaya çıkan farkın ise aynı yönde olmasına rağmen anlamlılık düzeyine ulaşmadığı; çocukların depresyon ve kaygı ölçeklerine verdikleri tepkilere dayanan kendini değerlendirme ölçümleri ile annelerinin değerlendirmelerine dayanan uyum ölçümleri arasında ve ebeveynler arasındaki uyum ile çocuklarda davranış ve uyum problemleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Tüm bu bulgular literatürdeki bulgularla büyük ölçüde uyumludur.

Araştırmanın sonuçlarının alana bir çok açıdan katkılar sağladığı düşünülmektedir. İlk olarak, ülkemizde eşler arası çatışma ve boşanmanın çocuklar üzerindeki psikolojik etkileri konusundaki çok sınırlı görgül bilgi genişletilmiş veya en azından gelişmesine bir zemin hazırlanmıştır. Bunun da evlilik, boşanma ve çocuk paylaşımı süreçlerinin yasal ve toplumsal düzenlemelerinde yapılabilecek değişikliklere ışık tutmak gibi bir işlevi olabileceği düşünülmektedir. İkincisi, literatürde, anne-baba arasında yaşanan çatışma ve boşanmanın bir arada incelendiği bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmanın, literatürdeki bu açığı bir ölçüde kapattığı da düşünülebilir.

Ancak, araştırmada denek sayısının fazla olmasına bağlı olarak pratikte uygulama açısından bazı problemler yaratabileceği düşünülerek alınamayan bir takım ölçümlerin, ileride bu konuda gerçekleştirilecek olan araştırmalarda yapılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Bundan sonra yapılacak olan araştırmalarda boşanmış ebeveynler arasındaki çatışma düzeyinin de belirlenmesi; çocukların davranış ve uyum problemlerini belirlerken annelerin değerlendirmelerine ek olarak bir başka kaynaktan da (örneğin öğretmenler) bilgi alınması; evlilik niteliğinin çocuğun yaşına bağlı olarak fark yaratıp yaratmadığını belirleyebilmek için daha fazla yaş grubu üzerinde inceleme yapılması ve bu yapılırken de özellikle okul öncesi grubun örneklemede birden fazla yaş grubuyla temsil edilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Teşekkür: Araştırmanın gerçekleşmesindeki katkılarından dolayı Tez Danışmanım Sayın Prof. Dr. Rüveyde Bayraktar'a ve Sayın Doç. Dr. İhsan Dağ'a teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

Achenbach TM (1991) Manual for the Child Behavior Checklist 4-18 and 1991 Profile. V.T. University of Vermont Department of Psychiatry. Burlington.

Amato PR (1993) Children's adjustment to divorce: theories, hypotheses, and empirical support. *J Marriage Fam* 55: 23-28.

Amato PR, Keith B (1991) Parental divorce and the well-being of children: a meta analysis. *Psychol Bull* 110: 26-46.

Amato PR, Loomis LS, Booth A (1995) Parental divorce, marital conflict and offspring well-being during early adulthood. *Soc Forces* 73, 3: 895-915.

Arıkan Ç (1996) Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları. Ankara.

Bossong B (1995) Teachers assessment of children of divorce in elementary school- deficits and reactions. *Psychologie in Erziehung und Unterricht* 42, 4: 270-277.

Demo DH, Acock AC (1988) The impact of divorce on children. *J Marriage Fam* 50: 619-648.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) (1977) 1997 yılı istatistikleri. DİE, Ankara.

Doherty WJ, Needle RH (1991) Psychological adjustment and substance use among adolescents before and after a parental divorce. *Child Dev* 62: 328-337.

Emery RE, O'leary KD (1984) Marital discord and child behavior problems in a nonclinical sample. *J Abn C Psy* 12:411-420.

Enos DM- Handal PJ (1986) The relationship of parental marital status and perceived Family conflict to adjustment in white adolescents. *J Cons Clin Psy* 54: 820-824.

Erol N, Akçakın M, Aslan L (1995) Çocuk davranış değerlendirme ölçeğinin uyarlanması ve standardizasyon çalışması. V. Ulusal Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Kongresi. 30 Nisan - 3 Mayıs, A.Ü. Tıp Fak. Çocuk Psikiyatrisi, Ankara.

Fauber R, Forehand R, Thomas AM, Wierson M (1990) A mediational model of the impact of marital conflict on adolescent adjustment in intact and divorced families: the role of disrupted parenting. *Child Dev* 61: 1112-1123.

Glick PC (1989) The family cycle and social changes. *Fam Relat* 38: 123-129.

Gökçee B, Acar F, Ayata A, Kasapoğlu A, Özeri ve Uygun H (1993) Gecekonducularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayınları Genel Yayın No: 75, Seri: Bilim.

Grant LS, Smith TA, Sinclair JJ, Salts CJ (1993) The impact of parental divorce on college adjustment. *J Divor Rem* 19, 1/2: 183-193.

- Harold GT, Conger RD (1997) Marital conflict and adolescent distress: the role of adolescent awareness. *Child Dev* 68, 2: 333-350.
- Harold GT, Fincham FD, Osborne LN, Conger RD (1997) Mom and dad are at it again-adolescent perceptions of marital conflict and adolescent psychological distress. *Devel Psych* 33, 2: 333-350.
- Hetherington EM, Cox R (1978) Mother/Child Relationships. J.H. Stevens, Jr. & M. Mathews (Eds.) National Association for the Education of Young Children, Washington D.C. 149-176.
- Jennings AM, Salts CJ, Smith TA (1991) Attitudes toward marriage: effect of parental conflict, family structure and gender. *J Divor Rem* 17, 1/2: 67-79.
- Kovacs M (1985) The Children's Depression Inventory (CDI). *Psychophar Bull*, 21: 995-998.
- Locke H, Wallace K (1959) Short Marital Adjustment and Prediction Tests: their reliability and validity. *Marriage Fam Living* 2: 251-255.
- McLanahan S (1985) Family structure and the reproduction of poverty. *Am J Socio* 90: 873-901.
- McLanahan S, Booth K (1989) Mother-only families: problems, prospects and politics. *J Marriage Fam* 51: 557-580.
- Neher LS, Short JL (1998) Risk and protective factors for children's substance use and antisocial behavior following parental divorce. *Amer J Orthopsychi* 68: 154-161.
- Öner N, LeCompte A (1983) Durumluk/Süreklilik Kaygı Envanteri El Kitabı. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Öy B (1991) Çocuklar İçin Depresyon Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi* 2: 132-135.
- Özusta Ş (1993) Çocuklar İçin Durumluk-Sürekli Kaygı Envanterinin uyarılama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Pagani L, Boulterice B, Tremblay RE, Vitaro F (1997) Behavioural development in children of divorce and remarriage. *J Child Psy Psychi* 38, 7:769-781.
- Shaw DS, Emry RE (1986) Parental conflict and other correlates of the adjustment of school-age children whose parents have separated. *J Abn C Psy* 15: 269-281.
- Smith J, Berthelsen D, Connor O (1997) Child adjustment in high conflict families. *Child: Care Health Dev* 23, 2: 113-133.
- Spielberger C (1973) Manual for the State-Trait Anxiety Inventory for Children. Palo Alto: Consulting Psychologists Press.
- Spigelman G, Spigelman a, Englesson I (1991) Hostility, aggression and anxiety levels of divorce and non-divorce children as manifested in their responses to projective tests. *J Pers Assess* 56, 3: 438-452.
- Studer J (1993) A comparison of the self-concepts of adolescents from intact, maternal custodial, and paternal custodial families. *J Div Rem* 19, 1/2: 219-227.
- Şirvanlı-Özcn D (1998) Eşler arası çatışma ve boşanmanın farklı yaş ve cinsiyetteki çocukların davranış ve uyum problemleri ile algıladıkları sosyal destek üzerindeki rolü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Thomas G, Farrell MP, Barnes GM (1996) The effects of single mother families and nonresident fathers on delinquency and substance abuse in black and white adolescents. *J Marriage Fam* 58: 884-894.
- Tschann JM, Johnston JR, Kline M, Wallerstein JS (1990) Conflict, loss, change and parent-child relationships: predicting children's adjustment during divorce. *J Div* 13, 1: 1-22.
- Tutarel-Kışlak Ş (1995) Cinsiyet, evlilik uyumu, depresyon ile nedensel ve sorumluluk yüklemeleri arası ilişkiler üzerine bir araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Vess JD, Schwebel AI, Moreland J (1983) The effects of early parental divorce on the sex role development of college students. *J Div* 7, 1: 83-95.
- Wadsby M, Svedin CG (1993) Children's behavior and mental-health 2 years after parental divorce- a follow up study. *Nordic J Psychi* 47, 5 325-334.
- Weed J (1986) Marriage rate down, divorce rate up for 1985. *Marriage Div Today Newsl* 11, 38:2.
- Weinner J, Harlow L, Adams J, Grebstein L (1995) Psychological adjustment of college students from families of divorce. *J Div Rem* 23: 3-4: 75-95.
- Young EW, Jensen LC, Olsen JA, Cundick BP (1993) The effects of family structure on the sexual behavior of adolescents. *Fam Therapy* 20, 1:49-58.